

Рибікова Г. В.,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

Безпальча О. О.,
студентка Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕВИХОВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF CORRECTION IMPRISONMENT IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу проблем перевиховання та ресоціалізації засуджених. Здійснено аналіз діяльності деяких пенітенціарних установ в європейських країнах. Ключовим питанням у даній публікації є виявлення та можливість усунення недоліків вітчизняної пенітенціарної системи.

Ключові слова: пенітенціарна система, ресоціалізація, виправлення, європейські стандарти, виконання покарань, ув'язнення.

Статья посвящена анализу проблем перевоспитания и ресоциализации осужденных. Осуществлен анализ деятельности некоторых пенитенциарных учреждений в европейских странах. Ключевым вопросом в данной публикации является выявление и возможность устранения недостатков отечественной пенитенциарной системы.

Ключевые слова: пенитенциарная система, ресоциализация, исправление, европейские стандарты, исполнение наказаний, заключение.

The article is dedicated for analysis of problems of rehabilitation and resocialization of convicts. The analysis of the activity of some penitentiary institutions of european countries is carried out in this article. The key issue in this publication is identifying and elimination the disadvantages of the domestic penitentiary system.

Key words: penitentiary system, resocialization, correction, European standards, execution of sentences, imprisonment.

Вступ. Сучасне українське суспільство на шляху до запровадження європейських стандартів життя здійснює переоцінку моральних цінностей, суспільних поглядів та суджень. Соціальні зміни призводять до руйнування звичного для українців способу життя та вимагають адаптації до нових умов. Оскільки попередня система моральних цінностей уже зруйнована, а нова – ще не сформована, суспільство стикається з кризою системи цінностей, наслідком якої стає збільшення таких суспільно небезпечних діянь як злочини. За даними Генеральної прокуратури України, в останні роки кількість тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема вбивств, крадіжок, розбійних нападів та грабежів, значно зросла [10]. Ті, хто не встиг пристосуватися до нових стандартів, все частіше поповнюють лави обвинувачених, серед них особливо небезпечні рецидивісти. Натомість сучасна пенітенціарна політика держави спрямована на покарання ув'язнених злочинців, що фактично суперечить основній меті покарання, зазначеній у ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – виправленню та ресоціалізації [2]. Вітчизняна практика виконання кримінальних покарань, зокрема покарання у вигляді позбавлення волі, на перше місце ставить створення таких умов, які без будь-яких сумнівів дають засудженому зрозуміти, де він опинився та яке місце з моменту початку відбування покарання він займає у суспільстві. В установах виконання покарань створюються такі матеріально-побутові умови тримання, які не спри-

ють усвідомленню особою власної гідності та не орієнтують особу на повагу до себе чи оточуючих.

Неабияка частина карального впливу позбавлення волі міститься саме в умовах тримання ув'язнених. Таке становище суперечить вимозі ч. 2 ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України, яка говорить про те, що режим у колоніях повинен зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засудженого за свою поведінку й усвідомленню його людської гідності [1].

Актуальність теми обумовлена проблемою нехтування принципами демократичності та гуманності пенітенціарними установами під час виконання покарань, недосконалістю заходів перевиховання злочинців на етапі адаптації законодавства України до європейських стандартів. Вітчизняна пенітенціарна система, незважаючи на значну кількість запроваджених реформ, продовжує перебувати у кризовому стані, що спричинений прогалинами у законодавстві, недостатнім фінансуванням пенітенціарних установ, порушенням прав людини та іншими чинниками.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз опрацьованих джерел до даної теми свідчить про зацікавленість вітчизняних науковців проблемами української пенітенціарної системи. Зокрема, у праці Д.В. Ягунова розкриваються недоліки української пенітенціарної системи та європейський досвід їх подолання [15]. В.В. Мина висвітлює шляхи

виправлення засуджених у праці «Виправлення засудженого як мета покарання крізь призму філософії права» [11]. На основі опрацювання монографії А.Х. Степанюка «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі» отримано дані для формування авторських висновків щодо проблеми ресоціалізації засуджених в Україні тощо [12].

Постановка завдання. Основним завданням статті є аналіз пенітенціарної політики України та деяких країн Європи щодо осіб, засуджених до позбавлення волі, виявлення та аналіз факторів, що впливають на неефективність перевиховання засуджених та їх суспільної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Покарання злочинців є одним із напрямків діяльності держави, що безпосередньо виражається в її пенітенціарній функції. Пенітенціарна функція держави визначається як діяльність органів державної влади й управління та громадських інституцій, спрямована на забезпечення безпеки суспільства, шляхом створення умов для ресоціалізації осіб, які відбули чи відбувають покарання, та повернення останніх до суспільства в якості повноцінних його членів [15, с. 132].

Офіційне визначення понять «виправлення» та «ресоціалізація» засуджених наведено у кримінально-виконавчому законодавстві України. Відповідно до статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України під виправленням засудженого розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Під ресоціалізацією розуміють свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [1].

Отже, слід дійти висновку, що сучасна пенітенціарна установа розглядається законодавцем не як заклад для повної ізоляції злочинця від суспільства до моменту закінчення строку покарання, а як установа, зорієнтована на здійснення його соціальної адаптації з метою створення безпечних умов для життя інших членів суспільства.

У той же час загальновідомим є факт, що на діяльності органів та установ, які забезпечують виконання кримінальних покарань, відображаються специфіка і характерні особливості виконання того чи іншого виду призначеного покарання. Головною ознакою кримінальних покарань, пов'язаних із позбавленням волі, є забезпечення фізичної ізоляції засуджених від суспільства і цілодобового нагляду за їх поведінкою в спеціально призначеній для цього установі [6, с. 29].

Проаналізувавши статистичні дані звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [14, с. 534], зрозуміло, що найбільша кількість звернень (4073) надійшла від пенсіонерів, а друге місце за кількістю звернень зайняли саме засуджені (1750). Тобто можна зробити висновок, що саме звернення засуджених осіб становлять значну частку від загальної кількості звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Крім того, важливим питанням для вітчизняної пенітенціарної системи стає підпорядкування пенітенціарних установ. Зважаючи на різноманіття можливих організаційно-правових форм пенітенціарних систем світу, стверджуємо: загальнопоширеною формою підпорядкування пенітенціарних установ у країнах Європи є підпорядкування цих установ безпосередньо міністерствам юстиції. Натомість в Україні діяльність Державної пенітенціарної служби лише спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра юстиції [5, с. 366]. Однак більшість європейських організацій пріоритетною вважає модель кримінально-виконавчої служби, за якої управління в повному обсязі покладається на Міністерство юстиції [13, с. 3–5, 6]. Дане питання на сьогодні залишається невирішеним у повній мірі.

Концептуальними ідеями кримінально-правових реформ більшості країн Європи стало повне забезпечення захисту прав людини, дотримання принципів правової держави, гуманізація кримінальної відповідальності й покарання. Наприклад, пенітенціарна система Франції включає центральні та місцеві тюрми для дорослих злочинців, спеціальні виправні заклади для неповнолітніх [8, с. 145].

До центральних тюрем направляються для відбування покарання у вигляді позбавлення волі особи, засуджені на термін більше року. Всі новоприбулі підпадають під вплив прогресивної системи відбування покарань, яка складається з п'яти фаз:

1. Фаза одиночного ув'язнення, яка поширюється на всіх ув'язнених. У цій фазі засуджені поділяються на кілька груп: виправні, сумнівні, невиправні. Режим для кожної з цих груп різний.

2. Оборонська фаза, що застосовується лише для виправної групи ув'язнених, які працюють колективно, а вночі перебувають в одиночних камерах.

3. Фаза покращення, що являє собою попередню (оборонську), але з наданням пільг (дозвіл брати участь у колективних іграх, вживати їжу в загальній їдальні та ін.). Поведінка ув'язнених оцінюється шляхом виставлення їм відповідних балів.

4. Фаза напівсвободи, яка дозволяє ув'язненому займатися працею за межами тюрми та відвідувати родичів.

5. Фаза умовного звільнення, що застосовується до осіб, які мають суспільно корисну поведінку та яким залишилося відбувати позбавлення волі не більше року [8, с. 146].

За кримінальним законодавством Федеративної Республіки Німеччини всі дорослі злочинці, засуджені на термін понад шість місяців, утримуються попередньо в одиночному ув'язненні. В цей період вивчається особистість кожного новоприбулого. За результатами вивчення визначається режим подальшого його утримання, вид працевлаштування, навчання, виховного впливу [8, с. 147].

Метою покарання та поведіння з ув'язненими у тюрмах Швеції є підготовка їх до виходу на волю, для цього щодо кожного ув'язненого розробляється відповідна програма. Спочатку спеціальною комі-

сією у центрі розподілу засуджених визначається вид установи, де повинна відбувати покарання та чи інша особа і де вона матиме змогу реалізувати себе у тій чи іншій програмі відповідно до своїх уподобань.

До ув'язнених застосовується міжнародно визнаний тест, розроблений канадськими науковцями, який дозволяє розкрити особистість засудженого. Із засудженими проводиться співбесіда, за результатами якої здійснюється їх розподіл не тільки по тюрмах, а й по окремих відділеннях (секціях) тюрем. Під час розподілу одразу ж визначається строк, після відбуття якого можлива зміна умов тримання засудженого шляхом переведення в установу більш відкритого типу [9, с. 115].

На основі аналізу наукових публікацій дослідників у цій сфері можна дійти висновку, що в основу кримінального законодавства країн Європи та у практику його застосування покладено фундаментальні засади Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Мінімальних стандартних правил поведінки із в'язнями, відповідно до яких суб'єктом покарання є в першу чергу індивід із усіма його особливостями. У зв'язку з цим слід підкреслити, що пенітенціарна система розглянутих вище країн спрямовує свою діяльність на досягнення виправного впливу на засудженого з обов'язковим збереженням його гідності та здоров'я.

Погоджуючись із висновками О. Лисодеда і А. Степанюка та узагальнюючи результати досліджень пенітенціарних систем окремих європейських країн, можна впевнено стверджувати, що системи більшості цих країн дійсно є пенітенціарними, тобто системами, що спрямовані на виправлення засудженого та повернення його назад у суспільство. Пенітенціарна система не принижує честь і гідність людини, не калічить людські душі, не шкодить фізичному та психічному здоров'ю особи. Адміністрація установи дотримується прав людини, сумлінно ставиться до своєї роботи, не зловживає службовим становищем, а робить все для того, щоб злочинець після відбуття покарання був соціально адаптованим і приносив користь суспільству та державі. Така система обов'язково ґрунтується на вимогах європейських нормативно-правових актів із питань дотримання прав людини та поведінки із засудженими.

Вітчизняна ж пенітенціарна система містить цілу низку недоліків, які впливають на процес відновлення соціального статусу засудженого після відбуття ним покарання, зокрема:

- відсутність необхідного медичного обслуговування у колоніях (за даними Міністерства охорони здоров'я, в місцях позбавлення волі найбільше хворих на туберкульоз);
- незадовільне медико-санітарне, матеріально-побутове та харчове забезпечення;
- проблеми в організації денного режиму та графіку роботи засуджених;
- переповненість колоній та їх недостатнє фінансування;
- систематичне знущання над засудженими та катування;

– проблеми в організації соціально-виховної роботи із засудженими;

– велика кількість самогубств засуджених через напружену атмосферу у відносинах із іншими в'язнями та знущання з боку адміністрації;

– процвітання корупції та хабарництва серед персоналу установ виконання покарань [14, с. 134].

За таких умов теоретично закріплені елементи та засади відбування кримінального покарання, такі як мета та завдання кримінального покарання, принципи законності, рівності засуджених, справедливості тощо, не виконуються на практиці. Перевищення засуджених у вітчизняній пенітенціарній системі майже неможливе. Незважаючи на численні спроби реформування пенітенціарної системи України та приведення пенітенціарної політики держави у відповідність до міжнародних стандартів, система закладів виконання покарань в Україні все ж має недоліки. Ці недоліки безпосередньо пов'язані з нівелюванням приписів міжнародних конвенцій та нехтуванням правами людини, що в результаті зводить нанівець такі елементи мети кримінально-виконавчого законодавства, як виправлення і ресоціалізація.

Висновки. Підсумовуючи результати досліджень діяльності пенітенціарних систем окремих країн Європи, на основі результатів досліджень провідних науковців можна дійти висновку, що пенітенціарна система України має певні недоліки, які впливають на ефективність досягнення основної мети покарання – виправлення та ресоціалізації злочинця. Виконання покарань в умовах українських реалій фактично зводиться до ізоляції злочинця, що суперечить приписам міжнародних нормативно-правових актів у галузі прав людини та поведінки із засудженими. Закономірно, що після відбування строку покарання особа не може адаптуватися та стати повноправним членом суспільства і здебільшого знову стає на злочинний шлях, вчиняючи рецидивні суспільно небезпечні діяння (злочини та інші правопорушення).

Для зменшення негативного впливу виправних закладів та місць позбавлення волі на осіб, що відбули покарання, та уникнення вчинення ними повторного злочину слід привести діяльність пенітенціарної системи України у відповідність міжнародним стандартам за зразком демократичних країн Європи, що реалізують пенітенціарну політику на засадах гуманізму.

Для стабілізації ситуації варто провести комплексне реформування пенітенціарної системи України, починаючи від законодавства і закінчуючи індивідуальним підходом до перевиховання злочинців. Ефективне впровадження пенітенціарної реформи, на нашу думку, можливе за таких умов:

- усунення прогалин у кримінально-виконавчому законодавстві України, зокрема чітке визначення умов переведення засуджених у межах однієї колонії в іншу колонію, визначення обов'язкового терміну такого тримання;
- поліпшення медико-санітарних та побутових умов у місцях позбавлення волі, особливо у камерах ув'язнених, місцях харчування та санітарних вузлах;

- розподіл ув'язнених на основі результатів психологічних тестів. Підбір кваліфікованого персоналу для перевиховання конкретної, схожої за психологічним типом та поведінкою групи ув'язнених;

- збільшення кількості психологів та психотерапевтів у місцях позбавлення волі, обладнання спеціальних кімнат для спілкування психолога з ув'язненим; запровадження графіків обов'язкових зустрічей із психологами;

- пильний адміністративний, судовий, прокурорський, громадський контроль, контроль омбудсмена

та ЗМІ за діяльністю адміністрації пенітенціарної установи та наглядачами;

- удосконалення можливості підвищити освітній рівень та одержати спеціальність за допомогою навчання в установах відбування покарань.

У зв'язку з тим, що вітчизняна пенітенціарна система ставить собі за мету покарати засудженого за скоєний злочин, вона є застарілою та неефективною, адже більшість ув'язнених, відбувши покарання, стають втраченими для соціуму. Саме тому боротьба зі злочинністю в Україні, безперечно, має ґрунтуватися на дотриманні засад гуманізму та перевихованні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України станом на 08.10.2016 р. // ВВР України. – 2003. – № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
2. Кримінальний кодекс України станом на 02.11.2016 // ВВР України. – 2001. – № 25-26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/2341-14>.
3. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України / схвалена указом Президента України від 08.11.2012 р. – № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
4. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Редакція від 21.01.2014 р. / Президент України. – Указ від 09.12.2010 р. – № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
5. Бараш Є.Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Є. Ю. Бараш. – Х., 2012. – 482 с.
6. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України : підручник / І.Г. Богатирьов. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 352 с.
7. Кримінально-виконавче право : навч. посіб. (відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять) / К.А. Автухов; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2016. – 158 с.
8. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. / [О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джу́жи]. – 2-е вид., перероб. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
9. Лисодєд О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції / О. Лисодєд, А. Степанюк // Вісник прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 111–116.
10. Лист Генпрокуратури до Національної поліції України від 28.01.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://police.cv.ua/shokuyuchi-dani-pro-politsiyu-vid-generalnoyi-prokuratury>.
11. Мина В.В. Виправлення засудженого як мета покарання крізь призму філософії права / В.В. Мина // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 63–67.
12. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / [Степанюк А.Х. та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка]. – Х. : Кроссрууд, 2011. – 323 с.
13. Supplementary Human Dimension Meeting on Prison Reform : Final Report, Vienna, 8-9 July 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1495/file/8a776f8548621786f43e71003532.pdf>.
14. Щорічна доповідь Уповноваженого ВР з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2016. – 538 с.
15. Ягунов Д.В. Моделі державного управління пенітенціарними системами: міжнародний досвід та європейські стандарти / Д.В. Ягунов // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. – Т. 11. – Вип. 25, ч. 2. – 2009. – С. 132–138.